

ПОРОДИЦА И СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ: ИЗМЕЂУ РИЗИКА И КАПИТАЛА

ЉУБИЦА РАЈКОВИЋ¹, ВЕСНА МИЛЕТИЋ-СТЕПАНОВИЋ*¹

¹ *Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски тр 3/3, Београд, Србија*

Сажетак: У овом раду је анализиран однос породице и социјалног развоја у Србији и Македонији у тренуцима постсоцијалистичке трансформације, при чему се наглашава амбивалентност између ризика и капитала. Полазно теоријско становиште је, као прво, теорија структурације француског социолога Пјера Бурдјеа, као и анализа традиционалног и модерног патријархата феминистике Карол Пејтмен. Основне проучаване области су: 1. улога проширених породица, 2. ретрадиционализована улога жена у породици, 3. насиље над женама као здравствени ризик: ризици контроле рађања и симболички ризици (јачање традиционалног ауторитета и брачне моћи мушкараца). Као извори података, у раду се користе: 1. статистички подаци за Србију и Македонију, 2. подаци истраживања Вере Ерлих „Породица у трансформацији - студија у три стотине југословенских села“ 3. подаци два истраживања на узорцима: а. истраживање Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду на репрезентативном узорку б. истраживање о положају сеоских жена на узорку од 580 посматраних сеоских породица у шест округа централне Србије (Златиборски, Шумадијски, Мачвански, подручје Града Београда, Нишавски и Расински). Посебна пажња ће бити обрађена на пограничне регионе Македоније према Србији – Полошки, Скопски и Североисточни.

Кључне речи: социјални развој, породица, ризици, капитали, Србија, Македонија

Увод

Циљ рада је да, из социолошког угла, покаже улогу породице и жена у социјалном развоју, опстанку и преживљавању у тренуцима кризе друштва. Фокус истраживања је усмерен на погранична подручја Србије и Македоније, као друштва у којима је породица амбивалентат социјални чинилац: истовремено и произвођач капитала и произвођач ризика.

Развијена друштва западне Европе и Америка свој развој заснивају на институционалним механизмима производње благостања. За разлику од тога, друштва полупериферије, попут Србије и Македоније, имају недовољно трансформисане институције система, и ослањају се на традиционалне обрасце производње благостања, у којима доминира породица и жене у њој.

---

* E-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

Рад представља резултате истраживања у оквиру пројеката 179035 који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

Теоријски оквир

Процес ретрадиционализације породице дефинишемо и анализирамо помоћу теорије структурације, француског социолога Пјера Бурдјеа (Burdje, 2001). Ова теорија полази од поставке да је читаво савремено друштво недовољно трансформисано и услед тога подложно ретрадиционализацији. На тај начин, традиционална породица постаје елемент социјалног развоја модерних друштава у XXI веку. У ситуацијама постсоцијалистичке кризе, и снажне социјалне искључености, сиромаштва и незапослености, долази до процеса ретрадиционализације и фамилизације, при чему се функционисање друштва обавља на основу традиционалних механизма производње благостања.

Карол Пејтмен, проучавајући патријархат, дефинише неку врсту традиционализма, јер сматра да је могућа само делимична трансформација патријархата: од традиционалног (у коме ауторитет има муж-отац) до моредног (ауторитет има мушкарац као такав) (Pateman, 2001).

У оквиру рада Group for the History of Population and Social Structure настала је студија „Европски образац брака“ (The European Marriage Pattern) аутора Џона Хајнала. У њој су конципирана два обрасца брака и домаћинства пре-индустријског друштва у Европи: западно-европски и источно-европски. Србија и Македонија имају исти положај у односу на Хајналову линију²: налазе се источно од ње, у оквиру источно-европског модела брака и домаћинства. Источно-европски модел чини тзв. систем сложених домаћинава (joint household systems). У оквиру источно-европског модела, балканско сложено домаћинство/ породица има јако велики утицај у традиционалном друштву: представља један од **социјалних инструмената**, који има висок степен прилагодљивости социјалним и економским проблемима (Mosely, 1976:77). Традиционалан облик породичног живота који је био карактеристичан за Србију и Македонију је задруга, специфичан "културни модел живота, понашања и мишљења" (Милић, 1996).

У свом истраживању, Вера Ерлих је извршила седмостепену класификацију проучаваних сеоских насеља, при чему полази од традиционалних и нетрансформисаних ка модерним. Хришћанска Македонија (православна села Македоније, Санцака, Косова и Метохије) је имала на најнижи ниво трансформације: била је на другом месту по ансјенитету (патријархалности), а Србија (села у Србији у границама од пре 1921. године) на петом месту по ансјенитету. Наиме, Македонија је имала само 10% нуклеарних породица, а Србија чак 30% (Ерлих, 1967: 326).

Полазне претпоставке

Друштво Србије и друштво Македоније се налазе у постсоцијалистичкој кризи, становништво обе државе трпи снажну социјалну искљученост.

У тренутку снажне социјалне искључености и депривације, у оба друштва се догађа ретрадиционализација, враћање на традиционалне механизме производње благостања и социјалне кохезије.

Породица у друштвима Србије и Македоније има двоструки значај:

- са једне стране, она је важан компензациони фактор: замењује урушене институције, омогућава социјалну укљученост у сродничку мрежу, смањује сиромаштво, утиче на раст шанси за преживљавање криза.

² Гранична линија између њих која иде од Трста до Санкт Петербурга (Hajnal J., 1965), тзв. Хајналова линија

- са друге, представља чинилац производње социјалних ризика и искључивања, пре свега у виду дискриминације и експлоатације жена, насиља над женама, нарушавање репродуктивног здравља жена.

Индикатори који се користе у овом раду као показатељи двоструког значаја породице у процесу ретрадиционализације су: 1. улога проширених породица као традиционалног механизма производње благостања и превазилажења криза, 2. ретрадиционализована улога жена у породици, лош положај жена и насиље над женама у друштвима у којима породица представља доминантан ресурс опстанка. Насиље над женама као здравствени ризик: -здравствени ризици који се односе на контролу рађања - примену средстава контрацепције и примене абортуса - симболички ризици: јачање традиционалног ауторитета и брачне моћи мушкараца.

Као извори података, у раду се користе: 1. статистички подаци за Србију и Македонију, 2. подаци истраживања Вере Ерлих „Породица у трансформацијистудија у три стотине југословенских села“ које је започето између два светска рата, 1937. године, 3. подаци два истраживања на узорцима: а. истраживање Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, обављено у оквиру пројекта „Србија у компаративној социолошкој перспективи“ уз финансијску подршку Министарства за науку и технологију Републике Србије, у оквиру петогодишњег периода 1996-2000. године, на узорку од 1200 испитаника, б. истраживање о положају сеоских жена: на основу непосредне научне искуствене евиденције добијене методом разговора са сеоским женама у њиховим породицама у периоду током 2001-2004 на узорку од 580 посматраних сеоских породица у шест округа централне Србије (Златиборски, Шумадијски, Мачвански, подручје Града Београда, Нишавски и Расински).

Као погранична подручја Србије према Македонији, анализа друштвене искључености ће обухватити Јужну Србију, анализа насиља над женама ће обухватити Ниш. У Македонији, посебна пажња ће бити обрађена на пограничне регионе – Полошки, Скопски и Североисточни. За ниво актуелне породичне трансформације у Македонији нема расположивих података, ни статистичких ни истраживања на узорцима. Међутим, на основу анализе Вере Ерлих,³ претпостављамо да данас, почетком трећег миленијума, степен (ре)традиционализованости породичне форме, као снажан културни образац, у Македонији није нижи него у Србији, за коју имамо истраживачких резултата.

Резултати

Друштвена искљученост

Мерење друштвене искључености, од свих пет елемената Лакен индикатора (финансијско сиромаштво, искљученост из тржишта рада, образовање, здравље, социјална партиципација) у овом раду има за основу три елемента: незапосленост, финансијско сиромаштво и образовну депривацију.

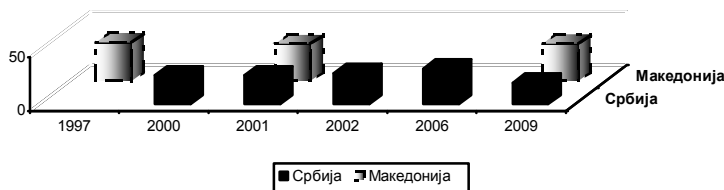
Незапосленост

Тржиште рада је једно од кључних подручја друштва и подручја социјалне укључености - искључености. Стопа незапослености представља пропорцију особа које се налазе у статусу незапослености у односу на укупан број активних лица.

³ према коме је Македонија имала много виши степен традиционалности породичне форме између два светска рата (само 10% нуклеарних породица)

Друштвена искљученост у односу на (не)запосленост је јако изражена у обе земље, на нивоу од око 30% (Графикон 1).

Графикон број 1: Незапосленост

Незапосленост у Србији, мерена стопом незапослености, са 26,8% 2000. године достиже 33% 2006. године, од када, према званичним подацима, почиње да опада, тако да је половином 2009. 20% (Графикон 1). Стопа незапослености у Македонији⁴ током постсоцијалистичке фазе варира, али ипак је половином 2009. године (34,93%) на вишем нивоу него 2000. (чак 45%) (Графикон 1). Осим тога, ако извршимо компарацију стопа незапослености Србије и Македоније, у свим посматраним периодима она је виша у Македонији (Графикон 1).

У Македонији, према подацима Економског института, постоји драстичан пад економске активности, концепт приватизације је створио преко 300 000 или преко 35% незапослених, стечајаца и технолошког вишка. Према анализи Економског института у Македонији, чак око 80% тј. чак преко 360 000 незапослених посао чека више од годину дана.

Сиромаштво: „Аларм за узбуну“

Друштвена искљученост према стопи сиромаштва је такође у обе земље јако изражена, до те мере да су обе државе донета стратегија за борбу против сиромаштва.

Сиромаштво у Србији

Званична дефиниција сиромаштва, која се користи у Србији (Стратегија за смањење сиромаштва) посматра овај појам као вишедимензионалан феномен, који обухвата недовољне приходе за задовољење животних потреба, немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове, неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама, као и неоствареност права на здраву животну средину и природна богатства – воду и ваздух.

Према званичним информацијама Владе Републике Србије, 2002. године, око 20% људи је материјално необезбеђено, а 10% или око 800 000 људи живи испод асполутне границе сиромаштва – има мање од 1,5 долара дневно и не могу да задовоље ни најосновније потребе. Према критеријумима Светске банке, граница сиромаштва у Србији је 2 долара дневно, испод које живи чак око 60% популације.

Проблем је и у чињеници да сваки привредни шок може утицати на повећање броја сиромашних и њихов пад испод линије сиромаштва. У 2002. години, било је сиромашно 14% или око милион људи, у 2006. години, 8,8 % становништва је класификовано као сиромашно. Становништво руралног подручја са индексом сиромаштва од 13,3%, је два и по пута сиромашније од градског. У 2007. години, 6,6% становништва или око 490 000 људи је било сиромашно.

⁴ званични статистичким подаци доступни су само за 1997., 2001. и 2009. годину

Од посебног значаја је чињеница да су размере неразвијености дела Србије који се налази ка Македонији - Југа Србије и подручја старог Раса, такве да је сиромаштво у овим подручјима двоструко јаче од просечног већ деценијама. У поређењу са Београдом, где је степен сиромаштва 4,2%, у односу на сиромаштво у југоисточној Србији (степен сиромаштва 23,5%) у изузетно је негативном односу, који износи чак 1: 6 на штету југостичне Србије.

Сиромаштво у Македонији

Сиромаштво у Македонији је знатно заступљеније него у Србији. Према званичној дефиницији сиромаштва Завода за статистику у Македонији, који примењује **расходни метод** – 1,5 долара дневно или 62 еура месечно, констатовано је да је сиромашно око 500 000 људи или 24,6 % - сваки четврти.

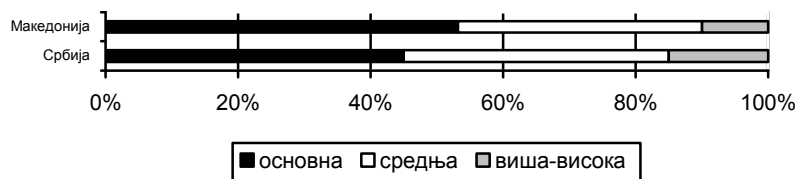
Анализе Економског института (по критеријумима UNDP, који за границу сиромаштва одређују 2,5 долара), сиромашана је сваки други становник Македоније (56,68%) - око милион људи. По овој анализи, за Македонију се каже да је „Африка на Балкану“, јер је сиромашнија и од Пакистана (40%) и Непала (51,3%).

За разлику од званичних података у Србији, званични подаци у Македонији показују стални раст сиромаштва. И Македонија је конципирала Националну стратегију за смањење сиромаштва у сарадњи са ММФ-ом и Светском банком и у овом документу са наводи да је бруто друштвени производ последње деценије опадао по 1,7%, нето примања радника и пензионера по 3,9% годишње, тако даје сиромаштво расло.

Образовна депривација

Модерно друштво има за циљ да постане друштво засновано на знању. У том смислу, образовање или културни капитал је јако важан развојни ресурс и елемент друштвене укључености. Одсуство најмање средњег образовања третира се као образовна депривација - недовољност овог ресурса за укључивање у модерно друштво. Из табеле видимо да и у Србији и у Македонији постоји снажна образовна депривација као ризик за друштвену искљученост, јер у Србији постоји 45% становништва без средњег образовања, а у Македонији чак 53,2% (Графикон 2).

Графикон 2: Културни капитал

Проширена породица као социјални капитал

У оваквим условима снажне друштвене искључености, компензацију урушених инситуција и „једини излаз“ за преживљавање је враћање на традиционалне социјалне инструменте за опстанак, као што је сложено породично домаћинство или традиционална породица.

Традиционална проширена породица, тј сложено домаћинство, налазе се у нескладу са претпоставкама модернизације, индустријализације и урбанизације.

Сложено домаћинство је традиционалан облик домаћинства, у коме постоји хијерархијски след породичних јединица, са родитељском породичном јединицом на врху хијерархије, тј. патријархална хијерархија и дистрибуција моћи и ауторитета према полу и старости. Ова породична форма је доминирала у прединдустријском друштву, у коме је већина становништва живела у руралним насељима и бавила се пољопривредном производњом. Традиционална породица - задруга или проширена породица, је породичан облик који је био карактеристичан за период између два светска рата и раније и за Србију и за Македонију.

У данашњем тренутку, социолошка истраживања друштва Србије, као и реструктурирани статистички подаци, говоре о снажној ретрадиционализацији и скоро истом учешћу традиционалних проширених породица у породичној структури - око 30% (Милетић-Степановић, 2009). Подаци за Македонију нису доступни, али, на основу класификације југословенских сеоских насеља из истраживања Вере Ерлих и положаја Македоније у њој, могуће је претпоставити да традиционална проширена породица, с обзиром на јачину културног обрасца, мора имати значајно место и у тренутку постсоцијалистичке кризе и у овој земљи.

Компензациона функција проширене породице састоји се у чињеници да „постоји конверзија социјалног капитала у материјални“ (Милетић-Степановић: стр. 286, 2009) при чему се смањује, између осталог, и дејство сиромаштва и незапослености. „Уодносу на снажну комодификацију и дерегулацију у постсоцијализму, ради се о респонзивности друштва и конципирању потенцијала за тражење самозаштите, чиме се ублажавају нестабилности, постиже извесна квази-декомодификација дивљег постсоцијалистичког тржишта, којом се смањује депривација и повећава укупан капитал у односу на укупне потребе“ (Милетић-Степановић, 2009: 286). Наиме, формира се својеврсна „породична сигурносна мрежа“ (Милетић-Степановић: 2009), чији ефекат утиче и на материјали положај породице (индекс материјалног положаја у узорку проширених породица је виши него у целом узорку породица) и тако врши социјалну хармонизацију целог друштва (Милетић-Степановић: 2009).

Социјални ризици

Поред снажне компензационе улоге коју породица има као социјални капитал, она ефектуира снажне системске традиционалне ризике, попут насиља над женама, урушавања здравља жена, као и традиционалне расподеле ауторитета у породици.

Насиље у породици

Насиље над женама је један од основних стубова патријархата, и представља дискриминацију - кршење људских права жена, испољавањем **неједнаких односа друштвене моћи** између мушкараца и жена. Представља један од основних друштвених препрека у постизању једнакости, социјалног развитака и мира. Насиље у породици је релативно модеран показатељ положаја жена и деце. Јавља се као елемент неколико новијих и сложенијих индикатора - индекс људске безбедности, индикатор друштвене партиципације као елемент социјалне укључености. И у Србији и у Македонији, законска забрана и санкционисање насиља над женама је тековина постсоцијалистичке трансформације: тек пре пар година, у Србији је то учињено Кривичним законом, члан 118-а из 2002. године, а у Македонији Законом на семејството из 2004. године.

Анализа насиља у породици у Србији заснива се на истраживању ИСИ ФФ о понашању - друштвеној пракси породица. Операционална дефиниција подразумева следећа понашања: 1. ускраћивање пажње, 2. ускраћивање новца, 3. ускраћивање слободе кретања, 4. викање-вређање, 5. претње, 6. бацање-разбијање ствари, 7. ударање. Индекс насиља над женама конципиран је на тростепеној скали: а. Низак: 0,1-1,0 б. Средњи: 1,1-2,0 ц. Висок: 2,1-3,0. Поменута понашања упоређиваемо у градовима Нови Сад-Београд-Ниш.

Резултати показују да је насиље у породици пре свега насиље над женама (Милетић-Степановић, 2006).

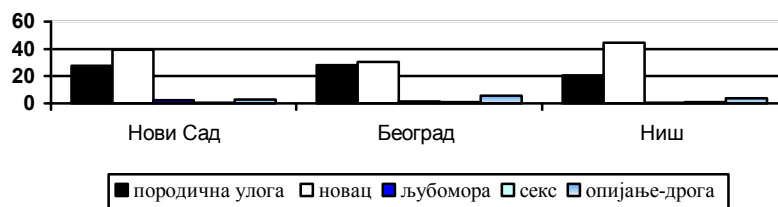
Насиље над женама налази на нивоу између ниског и средњег индекса у свим градовима, али је највиши у Нишу, најјужнијем граду и најближем Македонији (Графикон 3), пре свега на основу најснажније изражено најоштрије агресивно понашање (ударање), као и украћивање кретања и ускраћивање новца. У области осталих насилних понашања налази се на средини, између Новог Сада и Београда (Графикон 3).

Графикон број 3: Индекс насилности

Као разлози испољавања насиља над женама, појављују се пет главних група понашања, у које спадају занемаривање породичних обавеза, недостатак новца, неверство - љубомора, сексуална проблематика и болести зависности - алкохолизам и наркоманија (Графикон 4).

Графикон 4: Узроци насиља над женама

Најзаступљенији разлог за насиље је недостатак новца. На подручју Ниша и околних села, недостатак новца је доминантан разлог, како у односу разлоге, тако и у односу на остала подручја – Београд и Нови Сад (Графикон 4). Други разлог по заступљености је занемаривање породичних обавеза, као традиционално жени наметнуте обавезе. Најмање затступљени, али потенцијално најопаснији разлози су неверство и љубомора, сексуални односи и болести зависности (Графикон 4). Посебан значај за испољавање насиља над женама има неверство и љубомора међу супружницима, као и сексуални односи и болести зависности, јер су индикатор јаким насилних понашања (Графикон 4).

Потврђује се да су узроци насиља над женама у породици системског карактера, јер се налазе у складу са ситуацијом на глобалном нивоу: снажно сиромаштво, посебно изражено у Јужној Србији, представља (као недостатак новца) и снажан узрок насиља над женама. Жене као маргинална група, представљају

најслабију тачку, која трпи све системски узроковане ризике, све до граница патолошких граница.

У даљем тексту, велику распрострањеност и традиционалну легитимност физичког кажњавања жена, која показује јасне знаке социјалне патологије, илустроваћемо изјавама испитаница⁵: чак је 94.5% сеоских жена из узорка изјавило да их је муж бар једанпут истукао, шамарао – физички кажњавао, најчешће сматрајући да је то неоправдано и без разлога: "често, без разлога, кад им се ћефне, кад се напију", ударају им шамаре, па чак их и повређују: ("поломио ми руку, направио модрице, разбио ми нос"), као и да мушкарци увек мисле да су у праву ("кажу, треба тако, мушкост је у томе", "чак се хвалио да ме везао за шљиву и тукао") и да то није срамота за њих – "све зависи од кривице жене и кад није крива добија батине - раде како 'оће и шта 'оће".

Од мноштва одговора из истраживања, издвојили смо следеће изјаве испитаница од Београдаког ка Нишавском округу. **Београдски округ**: "мене је тукао због мајке, његова мајка сматра да има право и каже удри, удри" (Велико Село, виша школа, васпитачица, 31 год); "овде уживају кад туку жене, праве им модрице" (Старо Миријево, 29 год, средња школа, радница); **Мачвански**: "тукао ме је иако сам све послове сама радила, није марио ни дал' сам трудна, имао друге, пио и коцкао се, а ја не смем ништа да кажем" (Липолист, 67 год, пољопривредница, без школе); "перем му ноге пред мајком његовом, а он ме бије" (Бела Река, 55 год, пољопривредница, осмогодишња); "често, због љубоморе, жена нема права, ћутим, радим немам куд, и повређивао ме, једном ме ставио на вешала, па су ме други спасили" (Липолист, 36 год, пољопривредница, средња радничка); "кад неко нешто каже мужу за жену, и он је туче" (Букор, 32 год, пољопривредница, средња); "кад му се ћефи да ме бије био ме је, кад је хтео и колико је хтео, нисам смела да потрошим ни једну пару, право и понос му то било" (Бела Река, 65 год, пољопривредница, без школе); **Шумадијски**: "да, и трезни и пијани, обичај је да туку жене и уживају у томе" (Грабовац, 40 год, професорка физике), "у селу Гунцати муж претукао жену и умрла" (Жуње, 53 год, пољопривредница); **Златиборски**: "тукао ме је, ломио ми руку" (Скржуги, радница у кафани у породичном власништву, 31 година); **Расински**: "кад је пијан, а она неће да ћути, а он полуди"; довољна је и мала свађа, па да је ошамари"; "кад нађу другу"; "кад нема разлога, он окрене наопако 'леба па ме бије, зашто сам окренула наопако 'леба"; **Нишавски**: "туче ме често без разлога, пила сам таблете да се отрујем, све ми модрице направи" (Црвена Река, 32 год, радница, осмогодишња); "туку кад жена није добра, она мисли да није крива а јесте, јер је муж старији, ја сам добила два шамара, отишла сам у село, а он дош'о раније кући" (Батушинац, 75 год, пољопривредница, без школе); "туче ме, срећна сам пет година ме није туко, све ми прави свекрва" (Липовац, 27 год, пољопривредница, без школе);

Резултате овог истраживања упоредићемо са истраживањима Вере Ерлих (Erlich, 1964) о батињању жена од стране њихових мужева на подручју Србије и Македоније од пре шездесет година. У Србији мужеви туку жене доста често чак у 50% случајева, врло често у 37.5% породица, што даје висок проценат (87.5%) породица са суровим физичким кажњавањем жена од стране њихових мужева. Само 12.5% жена нису никада или су биле ретко тучене. За Србију ауторка пише: "У Србији налазимо атмосферу која иде нарочито у прилог примјени силе у породици. Готово сви одговори истичу да има у породицама много батинања и да то готово сви сељаци изричито одобравају ... Спој различитих фактора довео је до необичне грубости према женама. Борбена традиција, турски утјецај, нагло надирање новчаног gospodarства

⁵ добијеним истраживањем положаја **сеоских** жена у Србији. На постављена питања: "Туку ли мужеви жене на селу"? "Повређују ли их"? "Сматра ли се да је то право мушкарца или да је срамота"?,

стварају специфични спој из којег проистјече примјена силе у пракси и заговарање строгости према женама у принципу. Карактеристичне су узречице: "Ако не бијеш жену, за четрдесет дана полуди" – Срез **моравски**.: "Жену и коња треба човек сваког трећег дана тући" – Срез **нишки** (ibidem: 222). Истовремено, подаци о Македонији су у корист жена: "никада или изнимно" нису тучене чак у 80% случајева, док "често" и "врло често" по 10%. Ауторка о томе пише: "*У православним селима Македоније мужеве туку жене ретко и случајно. Једино из љубоморе долази каткада до батина, али то су изнимни случајеви*" (Erllich, 1964: 218).

Насиље у породици у Македонији

Према најновијим истраживањима UNDP, насиљу у породици је изложена једна од четири жене (UNDP Macedonia, 2005.), тј. 25%.

Анализа насиља у породици у Македонији⁶ о оправданости физичког насиља над женама, пре свега проучава физичко насиље, а запоставља остале видове насиља.

Испитаницама је понуђено шест разлога за оправдавање физичког насиља над женама, и они се донекле покалапају са разлозима за насиље из истраживања које се односи на Србију (породична улога – брига о деци, премање ручка, секс).

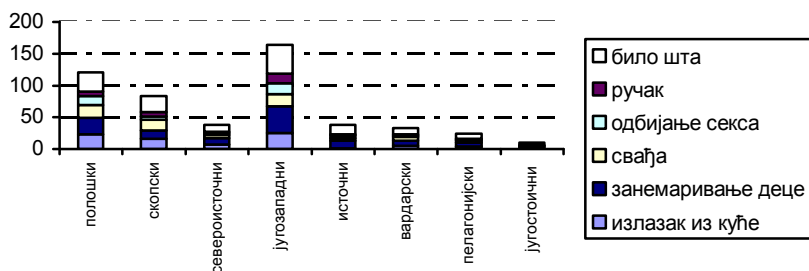
Подаци говоре да постоје значајне разлике међу самим регионима у Македонији, а који се налазе ка Србији, Полошки, Скопски и Североисточни.

Најтрадиционалнији у пограничном подручју је Полошки, у коме свака трећа жена оправдава насиље без обзира на разлог. Овај регион је мање традиционалан само од Југозападног, који се протеже ка Албанији, у коме се са насиљем слаже скоро свака друга жена. Најмодернији у пограничном подручју је Североисточни, у коме га оправдава свака десета. Скопски регион је много ближи традиционалности, јер у њему свака четврта жена испољава апсурдне ставове и понашања, тј. оправдава насиље над самом собом, и налази се по традиционалности између Полошког и Североисточног.

Од појединачних разлога, доминира **занемаривање деце**. И у најтрадиционалнијем и у најмодернијем региону према Србији у односу на ставове о насиљу над женама, доминира исти разлог - занемаривање деце: у Полошком са 26,4%, а у Североисточном са 9,8%. Други разлог је излак из куће без питања – јављања мужу (који се коси са основним људским правима), говори о крајњој неслободи жена за улазак у јавни физички простор у паријархату. У пограничним регионима минимум је 7% у Североисточном, а максимум чак 22,7%. Трећи разлог по важности је свађа са мужем, који имплицира да жена не сме да улази у дијалог ни са сопственим брачним партнерном (Графикон 5)..

⁶ мулти-индикаторско истраживање Државног завода за статистику Македоније, које је обухватило и ставове жена старости 15-49. година

Графикон број 5: Разлози за насиље над женама

У регионима према Србији овај разлог се креће од 5% у Североисточном до чак 20% у Полошком округу. Ако је ситуација у приватној сфери овако алармантна, шта се може очекивати у односу на демократизацију односа жена са осталим актерима у друштву?

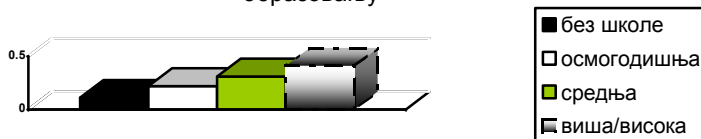
Здравствени ризици: контрацепција и абортус

Патријархални традиционализам у српској сеоској породици огледа се и у неприхватању контрацепције, у прихватању жртвовања кроз абортус, који представља посебан вид негативне слободе, које не долази толико до изражаја код жениних првих, већ много више код последњих трудноћа. Најчешће је управо жеља за сином оно што подстиче породичну репродукцију у Србији. По рођењу жељеног сина, репродукција се обуставља. Тако практиковање абортуса представља најзначајнији регулатор рађања мушке деце или метода за обезбеђивање мушке доминације у вертикално проширеној породичној заједници.

Испитанице су изјавиле да је основни разлог њиховог ступања у брак рађање потомства као и да је нормално да у случају њене немоћи односно немања деце у породици треба раскинути брак. У случају трудноће после рођења мушког детета, све жене прибегавају абортусу, као мултифазни одговор у кризним ситуацијама, који екстремно ефикасно смањује ниво фертилитета становништва (Kingsly Davis, 1956), али и регулише "функционисање" система јединца-наследника (Рајковић, 2002). Током целог периода своје родности жене не користе средства за контрацепцију у заштити од нежељених трудноћа, већ примењују побачај, трошећи здравље као лични ресурс.

Посматрано по окрузима из узорка, чак 70.3% не користи ни једно средство. Једина средства која повремено користе јесу спирала, кондом, а најређе таблете. На подручју Града Београда, није користило средства за контрацепцију 80%, у Мачванском 90%, у Шумадијском 87%, у Златиборском 96%, и у Расинском 99% (мада су и оне имале абортусе, чак после 13 абортуса уградиле су спиралу и сл.), у Нишавском 97%. Некоришћење средстава образлажу на следећи начин: "муж се брине о томе"; "ако се деси десило се, водимо рачуна, чувамо се"; "немам поверење у њих"; "нису здрава та средства"; "штетно за здравље"; "нисам довољно упозната"; "рачунам на плодне и неплодне дане" и сл. (Графикон 6)

Графикон број 6: Коришћење контрацепције према образовању

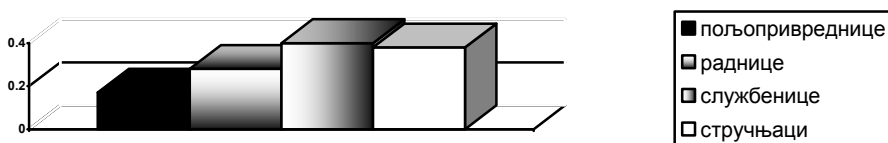

Између некоришћења средстава за контрацепцију и старости сеоских жена постоји веза. То значи, подједнако често не користе средства за контрацепцију младе жене до 30 година као и старије од 51 године.

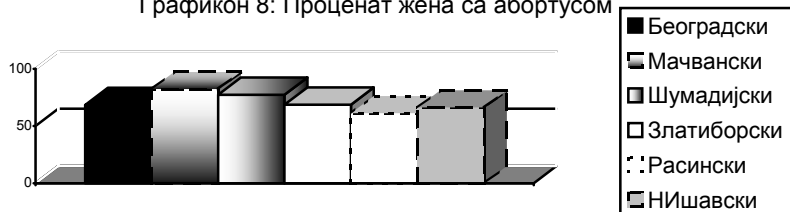
Са подизањем нивоа образовања и са запосленошћу сеоских жена изван домаћинства, постепено се мењају ставови о потребној превентивној заштити од нежељених трудноћа. Тако су сеоске жене без и са најнижим образовањем изјављивале да никада нису користиле средства за контрацепцију чак у 77.9% случајева и у 70.8%, а пољопривреднице у 74.2%. Истовремено, сеоске жене са високим образовањем и жене стручњаци нису их користиле у 55.6% и 56.3% посто породица. Ипак, проценат редовног коришћења средстава за заштиту од нежељених трудноћа је низак код свих жена и износи само 2.6%. Постоји веза између коришћења средстава за контрацепцију и занимања, и она је јача него у веза са старошћу испитаница и образовања, што је повезано са изласком жене из доминантног патријархалног сеоског окружења. Ово одступање од прогресивних поступака младих сеоских жена може се објаснити и самим изјавама младих жена: "сада рађам децу и нису ми потребна та средства".....

Неупотреба средстава за контрацепцију од стране испитаница и њихових партнера, условила је велики број абортуса. Жене које прекидају трудноћу абортусом, прихватају овај начин регулisaња рађања као нормалан. У свим окрузима, постоји више од 2/3 жена које обављају абортус, а максимално у Мачванском округу, више од 4/5, Графикон број 7.

Графикон број 7: Коришћење контрацепције према занимању

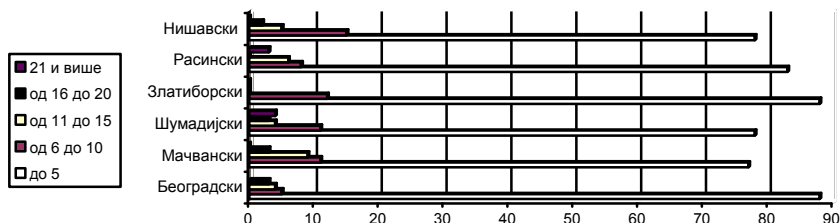
Графикон 8: Процент жена са абортусом

Проблем се појачава чињеницом да жене најчешће имају више од једног абортуса. У свим окрузима, најчешће имају до 5 абортуса. Међутим, од 6-10 абортуса у Шумадијском има 11%, у Златиборском 12%, а у Нишавском чак 15% испитаница. Од 11- 15 абортуса имало је највише у Мачванском 9%, у Расинском 6% и Нишавском

5%. Од 16-20, па чак и преко 20 највише је имало у Београдском 7%, и у Шумадијском 7%, Графикон 9.

Графикон 9: Број побачаја по испитаници према окрузима

Упоређивање резултата истраживања Вере Ерлих (1964: 245), види се да се подручја Македоније и Србије деле на две половине: у "старинске крајеве" – патријархална подручја, које одликује изванредно висок наталитет, где готово сва села спадају у две највише категорије порода, припада Македонија, а у "модерна подручја", где највећи број села спада у две најниже категорије порода – Србија. Између два светска рата, године 1931., Македонија (Вардарска бановина) је имала на 1000 становника чак 42.27 порода и тиме је била испред свих европских земаља и Југославије (34.6 промила) (Erlich, *ibidem*: 244). У "модерним подручјима" у Србији, бројеви порода су били знатно нижи. Још од тог периода се српски породични живот брзо и радикално прилагодио економским променама насталим с надирањем новчане привреде (*ibidem*: 244).

Табела 1. Број порода у Србији и Македонији⁷ у %

	Број живорођених на 1000 становника				Укупно
	Од 5 до 25	26 до 35	36 до 45	Преко 45	
Србија	50	25	22	3	100.0
Македонија ⁸	-	3	77	20	100.0

Извор: Vera S. Erlich (1964): *Породица у трансформацији*. Студија у три стотине југословенских села, Напријед, Загреб, стр. 245.

У Србији је тенденција смањивања порода била условљена ограничавањем рађања побачајем, Табела 2. Више од половине села припадало је групи честих побачаја (55%), а истовремено било је врло мало превентивног ограничавања рађања (70% није имало превентивно ограничавање рађања за Србију и 85% за Македонију). Оваква тенденција је настављена и данас – опште присутна неупотреба средстава за контрацепцију (70.3% сеоских жена је изјавило да никада није користило средства за контрацепцију), и прибегивање побачајима који су за жене опасни и поразни. Велики број абортуса је значајан развојни ризик, који девастира хумани капитал жена, тј. њихово репродуктивно здравље.

У Македонији, срез Ђевђелија, према писању Ерлих, "број порода сељаци не смањују, јер желе већи број порода, пошто у томе виде нови извор радних снага". У православним селима Македоније фаталистичко расположење је било против сваке интервенције: "Чувају се. У случају зачећа употребљавају лекове – пију. Све ово

⁷ Према истраживању Вере Ерлих, спроведеном 1937. године

⁸ односи се на православно становништво

последњих година; пре рата није се регулисало па су родитељи имали и по 15-оро деце, јер су мислили да је то "божја работа" (срез преспански) (ibidem: 249, 250).

Табела 2. Ограничавање порода побачајем и превентивно ограничавање порода

	Ограничавање порода побачајем			Превентивно ограничавање порода	
	Често	Ретко	Нема	Има	Нема
	%	%	%	%	%
Србија	55	40	5	30	70
Македонија	15	15	70	15	85

Извор: Vera S. Erlich (1964): *Породица у трансформацији*. Студија у три стотине југословенских села, Напријед, Загреб, стр. 252.

Још једно упоређивање података о Србији и Македонији из преиндустријског периода (током целог 19. века и раније), који се односе на високу стопу смртности жена при порођају, толико учестала смртност да је представљала главни разлог за поремећај полне структуре становништва - мање учешће женског становништва у укупној популацији у односу на мушко. Редак је био случај да жена роди у кући. Обичај жена из Македоније, као и из Србије, је био да крију порођај од мужева па чак и од ближе женске родбине, већ су саме рађале децу "по жбуњу, у шумама или пољима и забаченим стајицама" или уз помоћ неке жене, јер је срамота да пред мушкарцима рађају (Рајковић, 2002; Erlich, Ibidem) представљају заједничке показатеље тешког положаја жене у породици и у друштву у условима социјалне неразвијености и општег сиромаштва у Србији и Македонији.

Симболички ризици: Традиционална расподела ауторитета

Тема ауторитета је важна и незаобилазна, утолико пре ако се зна да моћ и ауторитет посебно долазе до изражаја у процесу доношења одлука у свакодневном животу, као и да се велики део партнерских односа заснива на доминацији једне особе над другом.

Претпоставља се да на расподелу ауторитета у породици утиче власништво и занимање чланова.

Пошло се од испитивања расподеле "брачне моћи" (Милић, 2001), при чему се претпоставља трансформација патријархалне расподеле моћи у правцу демократског модела (ibidem: 200). Ова сложена димензија укључује неколико битних поддимензија анализе односа моћи/доминације у породичном домаћинству (Милић, 2001; Бобић, 2008): 1. основа или темељ моћи, изворишта моћи; 2. процеси путем којих се моћ реализује – процеси наметања контроле; 3. резултати односа моћи – последице примене моћи.

Расподела ауторитета у породици испитивана је преко основе или извора **моћи** и процеса доношења одлука у свакодневном животу.

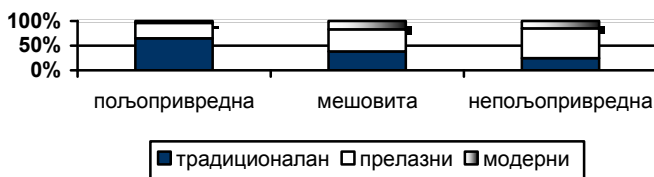
При томе се разликују две основне категорије одлука у породичном домаћинству: финансијске и нефинансијске (Бобић, ibidem: 381). Финансијске се односе на крупнија питања - управљање материјалним добрима и новцем као ресурсом. Нефинансијске одлуке се односе на организацију производње, управљање домаћим пословима, питања око деце.

На нивоу целог узорка, чак у 88.6% породица преовлађује *патријархални* модел власништва над кућом и имањем. На нивоу округа, по патријархалном моделу стиче се Златиборски са 94,8 и Мачвански са 92,0%, и као «најнижи» Нишавски са 83%. Постоји минимално учешће жена у власништву над кућом (једино кад је удовица или јединица). Са друге, стране, домаћин остаје формални власник над кућом и имањем чак и после смрти.

Промене у професионалној структури сеоских домаћинстава (повећан број **мешовитих** домаћинстава) одразио се на унутрашњу организацију и породичну политику. Те промене су веће код мешовитих него код пољопривредних домаћинстава, што је условљено разноврсношћу стратегија зараде за опстанак у условима општег сиромаштва. Самим тим се мења и расподела ауторитета у породици у погледу располагања породичним буџетом. **Патријархални** модел (43.3%): "новац се даје свекру и он расподељује"; "док су два новчаника, нема слоге и напретка"; **прелазни** модел располагања новцем – 42.6%: "сви, када га има"; "сви знамо где стоји"; "стоји на једно место и свако може да га узме"; "сви узимамо са једне гомиле" (у 76% случајева јавља се у нуклеарним породицама), док је **модерни модел** или свако својим располаже заступљен у 6.2% породица.: "ко га заради он га и има"; "он ми не даје паре ја гајим цвеће и за себе зарадим".

Промене у располагању новцем од патријархалног ка модерном, егалитарном начину указују да мушкарци више нису супериорнији од жена у погледу располагања новцем. То објашњавамо променом у професионалној структури сеоских породичних домаћинстава, које су се одразиле на њихову унутрашњу организацију. Те су промене веће уколико се домаћинство појављује више као потрошачка заједница него као произвођачка. У тим случајевима све више слаби, па и нестаје положај домаћина. Разноврсност стратегија зараде за опстанак у тешким условима свакидашњег живота утицао је да се у мешовитим домаћинствима јавља повећан удео прелазног модела располагања новцем, као и удео жена и модерног модела, а смањен удео патријархалног модела (Графикон 10).

Графикон број 10: Модели располагања новцем према типу домаћинства

Претходно дата анализа података казује да све више слаби, па и нестаје, положај и улога домаћина, као и да је ауторитет мужа попустио у модерној породици.

Процес индивидуализације сеоске породице и промена њене социо-професионалне структуре одвија се паралелно са процесом попуштања ауторитета домаћина као главног организатора производње. Ауторитет мужа попустио је у 2/3 породица из узорка (65.5%): «сама путује, излази, и сам троши своју зараду»; попустио (ауторитет) види се по договарању, облачењу жене, и шминкању»; Одсуство трансформације ауторитета мужа илуструју следеће изјаве: "жене их слушају као старије од себе"; "жена је неравноправна са њим"; "**то је само сан коме се тежи**"; "не, увек је он главни"; "мушко одлучује"; "женско је роб, муж газда и господар, тирани су, могу да раде шта 'оће"; "не, мушко има сву предност, а не би требало"; "могу да цркнем од рада, он је важнији"; "

Закључак

Постоји снажно изражена и дуготрајна друштвена искљученост – сиромаштво и незапосленост - већине становништва Србије и Македоније у постсоцијализму, у време постсоцијалистичке трансформације. Такође, јако је изражена и образовна депривација као велики ризик за социјалну искљученост.

Снажна друштвена искљученост у Србији, отежани услови за преживљавање и опстанак, довели су до уздицања породичне сфере на ниво основног социјалног капитала за преживљавање. Међутим, да би могла да преузме улогу произвођача благостања, породица је морала да регресира на ниво модерности од пре Другог светског рата. Тако се традиционална, проширена породица поново потврдила као **социјални капитал, и инструмент** који има висок степен прилагодљивости социјалним и економским проблемима, на основу способности конвертовања социјалног капитала у економски.

Породица у Србији и Македонији има двоструки значај: са једне стране, она је компензациони фактор: замењујући функцију урушених институција, она омогућава социјалну укљученост у сродничку мрежу и тако смањује сиромаштво, утиче на раст шанси за преживљавање криза.

Са друге, представља чинилац производње социјалних ризика и искључивања, пре свега у виду дискриминације и експлоатације жена, насиља над женама, здравствених ризика (нарушавање репродуктивног здравља жена) и симболичких ризика (блокираност трансформације ауторитета). Насиље над женама присутно је у складу са породичном ретрадиционализацијом и урушавањем положаја жена у постсоцијалистичкој кризи и у Србији у Македонији. Посебно је индикативно присуство економских фактора - недостатка новца, као разлога који се најчешће наводи за испољавање насиља над женама и урушавање њиховог положаја.

У тешким условима свакидашњег живота, жене својим људским ресурсима (здравље, емоције, време, знање) компензују негативне социјалне последице кризе. Традиционална хијерахија ауторитета у породици носи хијерархију потреба које треба задовољити. Велики број абортуса сведочи о доминацији емоционалних потреба мушкараца у породици - мушке групе или мушког агнатског сродства, чиме се нарушавања хумани капитал жена -репродуктивно здравље

Постоје јасни знаци који говоре о разграђивању традиционалног патријархата (ауторитет старешине) у правцу јачања модерног патријархата (омоћавања свих мушкараца). Овај процес показује блокираност трансформације ауторитета, тј. дискриминацију и експлоатацију жена.

Тако је произведена снажна препрека у постизању одрживог социјалног развитка и трансформације у Србији и Македонији, која своди свакодневни живот на просто преживљавање у условима снажне ексклузије.

Литература

- Bobić, M. (2003). *Brak i/ili partnerstvo. Demografsko sociološka studija*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta
- Bobić, M. (2008). О intimnosti u partnerstvu/braku – ljubav, konflikti, odlučivanje o bitnim domenimasvakodnevice, U Vujović S. (ur.), *Društvo rizika. Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: ISI FF
- Burdje, P. (2001). *Vladavina muškaraca*. Podgorica: CID
- Влада Републике Србије (2009). *Праћење друштвене укључености у Србији*. Београд: СЕКОН
- Влада Републике Србије (2009). *Анализа карактеристика сиромаштва у Србији*. Београд: СЕКОН
- Erllich, V. (1964). *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslovenskih sela*. Zagreb: Naprijed
- Hajnal, J. (1965). European marriage patterns in perspective. U D.V. Glass, *Population in history*, London: D.E.C. Everseley (str. 101-143)
- Hajnal, J. (1983). Two kinds of pre-industrial household formation system. U Wall, R. (Ed.), *Family forms in historic Europe*. Cambridge: (str. 65-104)
- Јовановић, А. (1997). Општествената подожба и општествената мобилност на жените во Македонија, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“*. Скопје: Vol. 24,
- Казер, К. (2002). *Породица и сродство на Балкану: анализа једне културе која нестaje*. Београд: Удружење за друштвену историју
- Miletić-Stepanović, V. (2006). *Nasilje nad ženama u Srbiji na razmeđi milenijuma*. Beograd: ISIFF

- Miletić-Stepanović V. (2008). Regionalni razvoj i porodična retradicionalizacija u Srbiji početkom XXI veka. U Vujović S. (ur.). *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: ISIFF
- Miletić-Stepanović V. (2009). *Proširena porodica u Srbiji. Modernizacija porodice i socijalna transformacija u Srbiji između dva milenijuma*, doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja
- Mosely, Ph. (1976). The distribution of the zadruga within Southeastern Europe. U Robert F. Byrnes (Ed.), *Communal Families in the Balkans: The zadruga*. Pariz: Notre Dame (58-69)
- Pateman, C. (2001). *Polni ugovor*. Beograd: Feministička 94
- Петроска, Б. (1973). Структура, привређивање и старешина породичне задруге (Резултати епирјског истраживања), *Социологија села* 40-42, тематски број: *Брак, породица и сродство у селу*, Центар за социологију села Института за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу.
- Рајковић, Љ. (1992). *Демографске карактеристике крушевачког подручја до краја 19. века*. Beograd: магистарски рад - Филозофски факултет.
- Рајковић, Љ. (2002). *Одлучивање о рађању у савременој породици. Истраживање породица са једним дететом и породица са троје деце*. Beograd: ИСИФФ
- Република Македонија - Државен завод за статистика (2005). *Попис на населенијето, домаќинствата и становите во Република Македонија*. Скопје
- Република Македонија - Државен завод за статистика (2007). *Република Македонија - Мултииндикаторско кластерско истражување 2005-2006*. Скопје
- Република Македонија - Државен завод за статистика (2008). *Македонија во бројки*. Скопје
- Ризоска-Јовановска, С. (2006). Положбата на жената во Република Македонија во постосоцијалистичкиот период У: *Свакодневна култура у постосоцијалистичком периоду– балканска трансформација и европска интеграција*, Зборник Етнографског института САНУ 22
- Ujedinjenje nacije – program za razvoj (2006). *Srbija: Pokazatelji humanog razvoja*. Beograd
- UNDP Macedonia (2006) *he Status of Women in Macedonia*. undp.org.mk/women. htm. 25

FAMILY AND SOCIAL DEVELOPMENT: BETWEEN THE RISK AND THE CAPITAL

LJUBICA RAJKOVIĆ*¹, VESNA MILETIĆ – STEPANOVIĆ¹

Abstract: This paper analyzes the relationship between family and social development in Serbia and Macedonia at the time of post-socialist transformation, stressing the ambivalence between risk and capital. The theoretical starting point is provided, first, by the theory of structuration by French sociologist Pierre Bourdieu and an analysis of traditional and modern patriarchy by feminists author Carol Patmen. The paper deals with three issues: 1. the role of extended families; 2. retraditionalisation of the woman's role in the family; and 3. violence against women as a health risk: the risks of birth control and symbolic risks (of strengthening traditional authority and marital power of men). The study relied on the following data sources: 1. statistical data for Serbia and Macedonia; 2. research findings by Vera Ehrlich, "Family in the Transformation – the Study of Three Hundred Yugoslav Villages"; 3. findings from two sample investigations: a) the study by the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy on a representative sample, b) the study of the position of rural women on the sample of 580 rural families under observation in six districts of the central Serbia (Zlatiborski, Šumadijski, Rasinski, the City of Belgrade, Nišavski and Borski). Special attention will be paid to the regions of Macedonia along the border with Serbia - Pološki, Skopje and the Northeastern.

Key words: social development, extended family, risks, capital, Serbia, Macedonia

Interduction

This paper aims to investigate from the sociological perspective the role the family and women play in social development and survival in times of social crisis. The investigation is focused on border regions of Serbia and Macedonia, as societies in which the family is an ambivalent social subject: at the same time the source of capital, and the source of risk.

Highly developed societies of the Western Europe and America base their progress on institutional mechanisms for the production of wealth. As opposed to them, societies near the margin, such as Serbia and Macedonia whose system institutions are underdeveloped rely on traditional patterns for the production of wealth, in which the family and the women in it dominate.

Theoretical frame

The process of retraditionalisation of the family is defined and analysed under the theory of structuration by French sociologists Pierre Bourdieu (Burdje, 2001). The underlying assumption of the theory is that the whole society is undertransformed and therefore subject to retraditionalisation. In this manner, the traditional family becomes an element of social development of modern societies in the XXI century. Against the background of post-socialist crisis and severe social exclusion, poverty and unemployment, processes of retraditionalisation and familisation occur at which the society operates on the basis of traditional mechanisms for the production of wealth.

In her studies of patriarchy Carol Pateman defines a sort of traditionalism since she maintains that only partial transformation of patriarchy is possible: from traditional

---

*e-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

The paper contains the research results of the project No 179035 supported by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia

(where the authority is possessed by husband-father), to modern (authority goes to man, as such) (Pateman, 2001).

The study *The European Marriage Pattern* by the author John Hajnal was produced by the Group for the History of Population and Social Structure. There he postulates two marriage and household patterns in pre-industrial European society: West European and East European. In relation to Hajnal's line² Serbia and Macedonia have the same position, to the east, under the East European marriage and household model. The East European model comprises the so-called joint household system. Within the East European model, Balkan joint household/family has strong influence in traditional societies: it presents one of **social instruments**, highly adaptable to social and economic problems (Mosely, 1976:77). A traditional form of family life which used to be characteristic for Serbia is a 'zadruga' (an extended family group), a specific "cultural model of life, behaviour and thought" (Milić, 1996).

Vera Erlich postulated a seven-tier classification of rural settlements under observation, starting with the traditional and untransformed towards the modern ones. Christian Macedonia (Orthodox Christian villages of Macedonia, Sandzak, Kosovo and Metoch) presented the lowest level of transformation: they ranked second by ancienty (patriarchy), while Serbia (villages in Serbia within the boundaries prior to 1921) ranked fifth by ancienty. Namely, Macedonia reported only 10% nuclear families as opposed to Serbia's as much as 30%.

Starting Assumptions

The societies of Serbia and Macedonia are experiencing post-socialist crisis and the population of both countries suffers from severe social exclusion.

Against the background of high social exclusion and deprivation, both societies go through retraditionalisation, namely, the return to traditional mechanisms for the production of wealth and social cohesion. In Serbian and Macedonian societies the family plays double role:

- on the one hand, it is an important compensational factor: it replaces destabilized institutions, provides for social inclusion within the kinship network, alleviates poverty and improves chances of surviving crises;
- on the other hand, the family is one of the factors from which social risks and exclusion stem, primarily in the form of discrimination and exploitation of women, abuse and harm inflicted on female reproductive health.

This study uses the following indicators of the double role of the family in the process of retraditionalisation: 1. the role of the extended family as a traditional mechanism for generating wealth and overcoming crisis, 2. retraditionalised role of women in the family, their unfavourable position and abuse against women in societies in which the family is a dominant resource for survival. Abuse of women presents a health issue: health risks relating to birth control – the use of contraceptives as opposed to abortion; symbolic risks: growing strength of traditional authority and marital power of the male.

The study makes use of the following sources of data: 1. statistical data for Serbia and Macedonia; 2. data stemming from the study by Vera Erlich *Family in Transformation – the Study of Three Hundred Yugoslav Villages*, which was begun between the two world wars, in 1937; 3. findings from two sample investigations: a) the study by the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy, published under the project "Serbia in Comparative Sociological Perspective" financially supported by the Ministry of Science and Technology of the Republic of Serbia, in the five-year period 1996-2000, on the sample of 1

---

² The line of division which goes from Trieste to Sankt Petersburg, (Hajnal J., 1965), so called Hajnal's line.

200 respondents; and b) the study of the position of rural women: based on direct scientific experience records obtained through interviewing village women in their families, in the period 2001/2004, on the sample of 580 rural families under observation in six districts of the central Serbia (Zlatibor, Šumadija, Mačva, the City of Belgrade, Nišavski and Rasinski).

The analysis of social exclusion will cover South Serbia, namely, the regions of Serbia bordering Macedonia, while the analysis of violence against women will extend to Nis. In Macedonia, special attention will be given to border regions: Pološki, Skopski and Northeastern region. No data are available for the level of current family transformation in Macedonia, nor statistical studies on samples. However, on the basis of the analysis provided by Vera Erlich³, it can be assumed that today, at the beginning of the third millennium, the level of (re)traditionalisation of the family form, as a strong cultural pattern, in Macedonia is not lower than in Serbia, for which research findings have been made available.

Findings

Social exclusion

Out of the five elements of the Lacan indicator (financial poverty, exclusion from the labour market, education, health and social participation), this study makes use of four: unemployment, financial poverty and educational deprivation.

Unemployment

The labour market is one of society's major areas in terms of social inclusion or exclusion. The unemployment rate is presented by the proportion of individuals with the status of the unemployed in relation to the total number of active persons.

In both countries social exclusion in terms of unemployment is severely pronounced, at the level of about 30% (Graph 1).

Graph No. 1 Unemployment

Unemployment in Serbia, measured by the unemployment rate, which in 2006 was at 26.8% began to rise to stand at 33% in 2006; according to the official data it started to fall at that point, so that by the mid 2009 it was at 20% (Graph 1). During the post-socialist phase the unemployment rate in Macedonia⁴ has varied; however, at 34.93% in 2009, it was still higher than in the year 2000 (by as much as 45%) (Graph 1). In addition, if we compare unemployment rates in Serbia with those in Macedonia, they are higher in Macedonia for all periods under observation (Graph 1).

According to the data by the Institute of Economy, there has been a substantial drop in economic activity; privatization created over 300 000 (over 35%) unemployed: redundancies and those whose companies went into liquidation. According to the analysis by the Economy Institute in Macedonia, over 80% of those, that is, more than 360 000 individuals have been waiting for a job for over a year.

Poverty: "Sounding the Alarm"

---

³ According to which Macedonia used to report far higher level of traditional family form between the two world wars (only 10% of nuclear families).

⁴ Official statistical data are available only for 1997, 2001 and 2009

Social exclusion in relation to poverty rate is also highly pronounced in both countries, to such an extent that both states have adopted poverty reduction strategies.

Poverty in Serbia

The official definition of poverty in use in Serbia (Poverty Reduction Strategy) treats poverty as a multidimensional phenomenon which includes lack of income necessary to satisfy basic needs, inability to find employment, inadequate housing, poor access to social protection, health care, education and utility services, as well as the failure to exercise the right to healthy environment and natural resources – water and air.

According to the official data by the Government of the Republic of Serbia, in 2002 about 20% of the population lacked material resources, while 10%, or about 800 000 individuals live below the poverty line – on less than \$ 1.5 a day which is insufficient to meet most basic needs. By the criteria of the World Bank, poverty line in Serbia is set at \$ 2 per day; actually as much as 60% of the population falls below it.

Another problem is presented by the fact that all disturbances in the economy can bump up the number of the poverty stricken and precipitate their fall below the poverty line. In the year 2002 about 14% of the population was poor, that is about a million people, while 8.8% of the population was classified as poor in 2006.

With the poverty index of 13.3% rural population is two and a half times poorer than urban population. In the year 2007, 6.6% of the population, that is, about 490 000 people were poor.

Of especial importance is the fact that the depth of undevelopment of the part of Serbia along the border with Macedonia – South Serbia and the area of ancient Ras, has been double the average for decades. In comparison with Belgrade, where the level of poverty stands at 4.2%, the level of poverty reported for the Southeastern Serbia (poverty rate of 23.5%) is as much as 1:6 to the disadvantage of the Southeastern Serbia.

Poverty in Macedonia

Poverty in Macedonia is far more widespread than in Serbia. According to the official definition of poverty by the Statistical Office of Macedonia, which uses **the method of expenditure** - \$1.5 a day or €62 a month, it has been determined that about 500 000 people are poor, that is, 24.6% or one citizen in four.

The analysis by the Institute of Economy (by the UNDP criteria, which sets the poverty line at \$2.5), every second citizen of Macedonia is poor (56.68%), which is about 1 000 000 people. This analysis maintains that Macedonia is “Africa of the Balkans”, since it is poorer than Pakistan (40%) and Nepal (51.3%).

In contrast to official data for Serbia, official data in Macedonia report continuous growth of poverty. Macedonia has also prepared a National Poverty Reduction Strategy in cooperation with the IMF and the World Bank. It is stated in this document that gross national product has been falling by 1.7% a year, and that net income of workers and pensioners fell by 3.9% a year, and so the level of poverty grew.

Educational deprivation

Modern society aims to become society based on knowledge. In terms of this, education, or cultural capital is an important resource for development and the element of social inclusion. Educational attainment below primary school is treated as educational deprivation – as insufficiency of the resource for inclusion into the modern society. The tables show that both Serbia and Macedonia display severe educational deprivation as the

risk for social exclusion, namely, 45% of the population of Serbia does not have secondary school education, while in Macedonia the figure is as much as 53.2% (Graph 2)

Graph No. 2 Cultural capital (Primary, Secondary, Higher / High)

Extended family as a social capital

Against the background of severe social exclusion, compensation for the inadequate functioning of system institutions and the ‘last resort’ for survival is provided by falling back on traditional social instruments for survival such as a complex family household or a traditional family.

Traditional extended family, that is to say, a complex household is at odds with the assumptions of modernization, industrialization and urbanization. It is a traditional form of household comprised of a hierarchical order of family units, with the parent family unit at the top of the hierarchy, that is, patriarchal hierarchy and distribution of power and authority by sex and age. This family form was dominant in the pre-industrial societies when the best part of the population lived in rural settlements and engaged in agricultural production. Traditional family – a *zadruga* or an extended family was typical for the period between the two world wars and before them, both in Serbia and Macedonia as well.

At present, sociological studies of the Serbian society, together with restructured statistical data, testify to strong retraditionalisation and nearly the same share of traditional extended families in the family structure – about 30% (Miletić – Stepanović, 2009). Data for Macedonia are not accessible, but, based on the classification of Yugoslav rural settlements, and the findings by Vera Erlich concerning Macedonia, it can be assumed that extended family, taking into account the strength of this cultural pattern, must still hold a significant share at the time of post-socialist crisis in this country.

Compensational function of the extended family is based on the fact that “there exists conversion of social capital into material” (Miletić – Stepanović: 286, 2009), which, among other things, alleviates the effects of poverty and unemployment. “In comparison to strong commodification and deregulation in post-socialism, this concerns the responsiveness of the society and its potential for seeking self-protection, which lightens instability and achieves a certain amount of quasidecomodification of the wild post-socialist market, which eases deprivation and increases total capital in relation to total need” (Miletić – Stepanović: 286, 2009). In other words, a sort of “family safety net” is created (Miletić – Stepanović, 2009), which affects the material position of the family (the material position index in the sample of extended families is higher than in the whole sample of families), in this manner providing social harmonization of the society as a whole (Miletić – Stepanović, 2009).

Social risks

Along with strong compensational role played by the family as social capital, it also poses strong systemic traditional risks, such as violence against women, inflicting harm to their health, as well as the traditional distribution of authority within the family.

Family violence

Violence against women is one of the supporting pillars of the patriarchy, which presents the discrimination – violation of the human rights of women through the **unequal distribution of social power** between men and women. It poses one of the main social obstacles to achieving equality, social development and peace. Family violence is a relatively modern indicator of the position of women and children. It appears as an element of several newer and more complex indicators – human security index, and the indicator of

social participation as an element of social inclusion. Both in Serbia and Macedonia, prohibition under the law and sanctioning of the violence against women is an achievement of the post-socialist transformation: only a few years ago, in Serbia this was provided for by the Article 118 of the Criminal Law of 2002, and in Macedonia by the Law on Equality of 2004.

Family violence in Serbia

The analysis of family violence in Serbia is based on the research ISI FF on the behaviour – social practice of families. Operational definition comprises the following behaviours: 1. deprivation of attention; 2. deprivation of money; 3. deprivation of freedom of movement; 4. yelling, insulting; 5. threats; 6. throwing and breaking things; 7. hitting. The index of the violence against women is based on a three level scale: a) Low: 0.1-1.0 b. Medium: 1.1-2.0 c. High: 2.1-3.0. The above behaviours will be compared between Novi Sad, Belgrade and Nis.

The findings show that family violence is primarily violence against women (Miletić – Stepanović, 2006).

In all cities violence against women is on the scale between low and medium; however, it is the highest in Nis, the southernmost city nearest to Macedonia (Graph 3), primarily owing to the highest incidence of the most aggressive forms (hitting), as well as denying freedom of movement and withholding money. As for other forms of abusive behaviours, it is in the middle, between Novi Sad and Belgrade (Graph 3).

Graph No. 3 Index of Violence (Study ISI FF, Novi Sad, Belgrade, Nis)

Five main groups of behaviour are cited among the reasons for violence against women: neglect of family duties, lack of money, infidelity – jealousy, sexual problems and substance abuse – alcoholism and drugs (Graph 4).

Graph No. 4 Causes of Violence against Women (family role, money, jealousy, sex, drinking/drugs)

The primary reason for violence is lack of money. Lack of money is at the top of the list on the territory of Nis and surrounding villages, putting this area ahead of Novi Sad and Belgrade in this respect (Graph 4). The second reason by prevalence is neglect of family duties, traditionally imposed on women. Less prevalent, but potentially more dangerous are infidelity and jealousy, sexual problems and addictions (Graph 4). Infidelity and jealousy, sexual problems and substance abuse are especially important since they present an indicator of severely violent behaviours (Graph 4).

It has been confirmed that causes of family violence against women are systemic in nature since they are in harmony with the global situation: deep poverty, especially in South Serbia (manifested as lack of money) is a powerful cause of violence against women. As a marginal group, women are the weakest link sustaining pressure from all systemic risks, to the borders with pathology.

In further text the widespread, traditionally legitimate physical punishing of women, exhibiting clear signs of social pathology will be illustrated by respondents'⁵ statements: as many as 94.5% women in the sample reported being at least once beaten by their husbands – slapped or physically punished; most of them considered it to be without reason: “often with no reason at all, when they are in the mood or drunk”, they reported

---

⁵ The answers were collected during the study of the position of rural women in Serbia. The questions posed were: “Do husbands in the village beat their wives?”, “Do they hurt them?” “Is it considered to be the right of the husband or a shame?”

being slapped and sustaining injuries: “he broke my arm, he bruised me, broke my nose”, and the fact that men always considered to be in the right: “they say, it is as it should be, this is what being a man means”, he even bragged about that “he tied me to a plum tree and beat me”; this is not considered to be shameful: “it all depends on what the wife is guilty of – she gets beaten whether guilty of something or not - they do what they want whenever they feel like it.”

Here we quote some of the answers recorded within the study of respondents from Belgrade to the Nišava district. **Belgrade districti**: “he beat me because of his mother, she thinks he has the right, and says: hit her, hit her” (Veliko Selo, higher school, preschool teacher, 31); here they enjoy beating women, bruising them (Staro Mirijevo, age 29, secondary school, worker); **Mačva district**: “he used to beat me although I did all the chores by myself, he did not care much whether I was pregnant, he chased other women, drank and gambled, and I did not dare say a word” (Lipolist, age 67, farm worker, without school); “I wash his feet in front of his mother, and he beats me” (Bela Reka, age 55, farm worker, primary school attainment); “often, out of jealousy, a woman has no rights, I keep quiet, keep working, there is no way out, he injured me, on one occasion he hanged me, some people saved me” (Lipolist, age 36, farm worker, secondary vocational school); “when someone says something to the husband about the wife, and he beats her” (Bukor, 32, farm worker, secondary school); “He beat me whenever he felt like it, as much as he wanted, I did not dare spend a dime, credit to him, he can be proud” (Bela Reka, age 65, farm worker, no school attainment). **Šumadijski**: “yes they do, sober or drunk, it is customary to beat wives and enjoy it” (Grabovac, age 40, physics teacher); “in the village of Guncati the husband beat his wife to death” (Žunje, age 53, farm worker); **Zlatiborski**: “he beat me, broke my arm” (Skržuti, worker in a family owned inn, age 31); **Rasinki**: “when he is drunk, and she won’t keep quiet and he loses his temper”, “it only takes a small argument for him to slap her”, “when they find somebody else”, “when he cannot find the reason, he turns a loaf of bread the wrong way round and then beats me for turning the loaf the wrong way round.”, **Nišavski**: “he beats me often with no reason at all, I took pills to kill myself, he makes me bruises all over” (Crvena Reka, age 32, worker, primary school attainment); “they beat when the wife is not good, she thinks she is not guilty of anything, but she is, because the husband is the older, I received two slaps on the cheek because I had gone to the village and he came home earlier” (Batušinač, age 75, farm worker, no school); “I was lucky, he has not beaten me for five years, my mother-in-law makes him do it” (Lipovac, age 27, farm worker, no school).

The finding of this research will be compared to those obtained by Vera Erlich (Erlich, 1964) on women being beaten by their husbands on the territory of Serbia and Macedonia, carried out sixty years ago. In Serbia husbands beat wives often in as much as 50% of cases, and very often in 3.5% of cases, which make up a high percentage (87.5%) of families in which severe physical punishment is inflicted on women by their husbands. Only 12.5% of women reported being beaten never or only rarely. The author writes for Serbia: In *Serbia* we encounter the atmosphere especially conducive to the application of force in the family. Almost all answers report high incidence of beating in the family, and that almost all village men explicitly approve of it... A combination of several factors resulted in the extraordinarily harsh treatment of women. Military tradition, Turkish influence, fast approach of monetary economy, they all create a specific mixture which affords the application of force in practice and the promotion of severe treatment of women in principle. The following proverbs typify this attitude: from **Moravski** district: “If you fail to beat your wife, she goes crazy in forty days”, or from the **Niški** district: “A man should beat his wife and his horse every third day” (ibidem: 222). However, the data on Macedonia are favourable to women: they have been beaten ‘never’ or ‘only exceptionally’ in as much as 80% cases, in 10% of the cases they report being beaten ‘often’ and ‘very often’. The author

writes the following about this: “In *Orthodox Christian* villages in Macedonia husbands beat their wives rarely and by accident. On occasion beating occurs out of jealousy, but such cases are exceptional” (Erlich, 1964: 218).

Family violence in Macedonia

According to the current study by the UNDP, one woman in four is exposed to domestic violence, that is, 25% (UNDP Macedonia, 2005). The study carried out in Macedonia⁶ concerning the attitudes towards physical violence against women primarily dealt with physical violence and disregarded other forms of abuse.

The female respondents were offered six reasons for justifying physical violence directed at women, which to some extent overlap with the reasons for violence quoted in the study concerning Serbia (family role – care of children, cooking lunch, sex).

Data show considerable differences between regions in Macedonia lying along the border with Serbia, namely, Pološki, Skopski and the Northeastern.

Of the border regions, Pološki is the most traditional, with one woman in three justifying violence regardless of its cause. This region is less traditional only in comparison with the Southwestern region bordering Albania, in which almost every second woman justifies violence. The most modern border region is the Northeastern where one woman in ten justifies violence. Skopski region is far more traditional since every fourth woman exhibits absurd attitudes and behaviours, that is, justifies violence against herself; in terms of traditionalism it is between Pološki and the Northeastern.

Neglecting children dominates among individual reasons for violence. In the most traditional just as in the most modern region bordering Serbia neglectful behaviour towards children predominates as a reason: in Pološki with 26.4%, and in the Northeastern with 9.8%. The second reason is leaving the house without asking permission – informing the husband (which is the violation of a basic human right) testifying to the utter lack of freedom of women to enter public physical space in patriarchy. In the border regions this reason ranges from 7% in the Northeastern region to as much as 22.7%. The third reason in importance is quarreling with the husband, implying that a woman is not to enter the dialogue even with her spouse (Graph 5).

Graph No. 5 Reasons for Violence against Women (anything, lunch, refusing sex, quarrel, neglecting children, leaving home)

In the regions bordering Serbia this reason ranges from 5% in the Northeastern to as much as 20% in the Pološki region. If the situation is so alarming in the private sphere, what is to be expected in terms of the democratization of the relationship of women with other social actors?

Health hazards: contraception and abortion

Patriarchal traditionalism in Serbian rural family is also manifested as refusing to apply contraception and demanding that women make sacrifices in the form of abortion, which represents a special form of negative freedom, less noticeable in a woman's first pregnancies than in her later ones. The desire to have a son is the main drive behind family reproduction in Serbia. Once a son is born, reproduction ceases. Thus practicing abortion

---

⁶ Multi-indicator study of the National Statistical Office of Macedonia also covering attitudes of women between the ages of 15 to 49.

constitutes the primary vehicle for regulating the birth of male children and the method for securing male domination in a vertically extended family.

Female respondents stated that the main reason for their getting married was bearing offspring, and that if the woman failed to bear children, or when there were no children in the family, marriage should be dissolved. After the birth of a son all further pregnancies are terminated by abortion, as a multiphase response in crisis which is extremely efficient in reducing the fertility of the population (Kingsly Davis, 1956), which in addition secures the functioning of the system of the only male heir (Rajković, 2002). During the whole reproductive period women do not use contraceptives to protect themselves from unwanted pregnancies but resort to abortion, thus expending their health which constitutes personal resource.

In districts under observation, as many as 70.3% of women do not practice any contraception at all. The only contraceptives they occasionally use are IUDs and condoms, and only rarely pills. On the territory of the city of Belgrade contraception is not used by 80% of women, in Mačvanski by 90%, in Šumadijski by 87% in Zlatiborski by 96%, and in Rasinski by 99% (although they also sought abortion and some started using the IUD only after the thirteenth abortion or similar). The omission to use contraceptives is justified in the following manner: “my husband takes care of it”; “if it happens, it happens, we take care, we are careful”; “I do not trust them”; “they are not good for your health”; “they are damaging to health”; “I do not know enough about it”; “I count on fertile and infertile days” and similar (Graph 6).

Graph No. 6. Use of Contraception by School Attainmentment (No School, Primary, Secondary, Higher / High7.

Correlation has been established between the use of contraceptives and the age of village women. Young women under the age of 30 report similar incidence of failure to practice contraception as the women over the age of 51.

With the rise of the level of education and employment outside of the home, attitudes concerning the necessity of prevention of unwanted pregnancy gradually change. Consequently, rural women without, or with primary school attainment reported that they have never used contraceptives in as many as 77.9% and 70.8% of cases respectively, and farm workers in 74.2%. In contrast, rural women with higher school attainment and those who practice a profession do not use contraception in 55.6% and 56.3% of families respectively. However, the overall regular use of contraceptives is low in the population, and stands at meager 2.6%. Correlation has been observed between the use of contraception and profession, and it is higher than the correlation with the age of the respondents and education: this is connected to the women’ entering the world outside dominantly patriarchal rural environment. This omission to practice progressive methods on the part of young rural women can be explained in their own words: “I am bearing children now, and I do not need them”...

The omission to use contraception on the part of respondents and their partners caused a large number of abortions. Women who seek them consider this procedure as a normal method of birth control. In all districts observed over 2/3 of women obtain abortion; Mačvanski district is at the top of the list with over 4/5 (Graph 7).

Graph No. 7 Use of Contraception by Occupation (Farm workers, Workers, Office Workers, Professionals)

Graph No. 8. Percentage of Women Undergoing Abortion

The problem is exacerbated by the fact that women as often as not have more than one abortion. In all districts, they most often had up to five. However in Šumadijski district 11%, in Zlatiborski 12%, and in Nišavski as much as 15% of women had 6-10 abortions. Between 11 – 15 abortions underwent 9% of the women in Mačvanski district, 6% in Rasinski and 5% in Nišavski. With between 16 and 20, and even over 20 abortions at the top of the list are Belgrade district with 7% of women and Šumadijski 7% (Graph 9).

Graph No. 9. Number of Abortions per Respondent by Districts (21 and over; from - to -; under 5)

When comparing the above with the findings by Vera Erlich (1964: 245), we can see that the territory of Macedonia and Serbia can be divided into two parts: ‘traditional parts’ – patriarchal areas characterized by extremely high birth rate, where almost all villages fall within the two highest categories for birth rate are in Macedonia, and the ‘modern parts’ where most villages fall within the two lowest categories of birth rate – in Serbia. Between the two wars, in 1931, Macedonia (Vardarska Banovina) had as many as 42.27 births per 1000 inhabitants, at the head of all European countries and Yugoslavia (34.6 %0) (Erlich, *ibidem*: 244). In ‘modern parts’, in Serbia, birth rates were considerably lower. As far back Serbian family life speedily and radically adapted itself to the economic changes affected by the spread of monetary economy (*ibidem*: 244).

Table 1. Number of Births in Serbia and Macedonia⁷, in %

In Serbia the tendency to restrict the number of births was achieved through termination of pregnancy (Table 2). Over half of the villages belonged to the group with frequent abortion (55%), while at the same time very little prevention of unwanted pregnancies was in evidence (70% did not use contraception in Serbia and 85% in Macedonia). This trend continues today; the omission to use contraception is widespread (70.3% of village women stated that they had never used contraceptives) seeking instead abortion which is dangerous and harmful. A large number of abortions poses a considerable risk to development which devastates human capital of women, that is, their reproductive health.

According to Erlich, in Macedonia, the district of Devdelija, “village people do not reduce the number of births as they want more offspring, since they see it as a source of labour.” In Orthodox Christian villages of Macedonia, fatalistic attitude was against all intervention: “They take care. In the case of conception they use remedies – they drink. This has began only recently; before the war there was no regulation, and parents had as many as 15 children, as they thought it was ‘God’s will’.” (Prespanski district) (*ibidem*: 249, 250).

Table 2. Birth control by abortion and preventative birth control

Another comparison with the data on Serbia and Macedonia in the pre-industrial period (during whole 19th century and before), relating to high death rates during childbirth shows that it was so high that it was the main reason for the misbalance in the sex structure of the population – smaller proportion of women in the overall population. Only rarely did women give birth in the home. It was customary for women in Macedonia, as well as in Serbia, to keep childbirth hidden from their husbands, and even from close female relatives; they gave birth alone, “in bushes, and forests or fields, in remote stables” with the help of some woman, as it was considered shameful to give birth in front of men (Rajković, 2002; Erlich, *ibidem*). These are all common indicators of hard position of women in the family

---

⁷ According to the research by Vera Erlich, carried out in 1937

and in society in the conditions of social underdevelopment and widespread poverty in Serbia and Macedonia.

Symbolic risks: traditional division of authority

The topic of authority is of primary importance here, especially taking into account fact that power and authority play a key role in the everyday process of decision making, along with the fact that most partner relations are based on the domination of one person over the other.

It is assumed that the division of authority in the family is dependent upon the ownership of property and the occupation of the members.

The starting point was the investigation of the division of “marital power“ (Milić, 2001), assuming the transformation of the patriarchal division of power in the direction of the democratic model (ibidem: 2001). This complex dimension comprises several important subdimensions of the analysis of the relationship power/domination in a family household (Milić, 2001; Bobić 2008): 1. the basis, or the foundation of power, sources of power; 2. processes through which power is executed – processes for imposing control; 3. results of the power relations – consequences of the application of power.

The division of authority in the family was investigated through the basis, or the source of **power**, and the process of decision taking in everyday life.

Two main categories of decisions taken in the family household are considered: financial and non-financial (Bobić, ibidem: 381). Financial decisions relate to major issues – management of material goods and money as resource. Non-financial decisions relate to organization of production, management of household chores, issues concerning children.

On the level of the sample as a whole, in as much as 88.6% of the families predominates *patriarchal* model of ownership of the house and property. On the level of the districts, the highest share of patriarchal level is reported for Zlatiborski district, with 94.8% and for Mačvanski with 92.0%, while Nišavski with 83.4% reported the lowest level. In relation to the ownership of house the share of women is minimal (only when she is a widow or an only child). On the other hand, the head of the household remains formal owner of the house and property even after his death.

Changes in the occupational structure of rural households (increased number of **mixed** households) affected its internal organization and family policy. These changes are more profound in mixed households as opposed to farming ones, which is brought about by the various strategies for generating income for survival in the conditions of general poverty. Changes in occupational structure also afforded changes of the distribution of authority in the family concerning the disposal of the family budget. *Patriarchal* model (43.3%): “money is handed over to the father-in-law and he disposes of it”; “as long as there are two money purses there is no unity and progress”; *transitional* model of managing finances – 42.6%: “all of us, when there is some”, “we all know where it is kept”, “it is kept in one place and every one can take it”; “we all take from the same pile” (in 76% of the cases it appears in nuclear families), while the *modern* model in which everybody disposes of his or her own income is practiced in 6.2% of the families: “the one who earns it disposes of it”, “he does not give me money, I grow flowers and make my own”.

The transition in the disposal of money from patriarchal towards modern, egalitarian model shows that men are no longer in a superior position to women as it comes to the management of finances. This is explained by the change in occupational structure of rural family households, which affected their internal organization. The changes gain in importance if the household is a consumer unit, rather than the production one. In this case the position of the head of the household loses in importance, or even disappears. Variety in income generating strategies for survival under difficult conditions of everyday life resulted

in the rise in the share of the transitional model of the management of finances, as well as the share of women in the modern model, and the fall in the share of the patriarchal model (Graph 10).

Graph No. 10 Models of Disposal of Money by Type of Household (Farming, Mixed, Non-farming) (Traditional, Intermediate, Modern)

The above analysis shows that the position and the role of the head of the household gradually weakens, and even disappears, and that the authority of the husband is reduced in the modern family.

The process of the individualization of a rural family and the change in its socio-occupational structure runs in parallel with the process through which the authority of the head of the household as the main organizer of production becomes undermined. The authority of the husband has diminished in 2/3 families in the sample (65.5%): “she travels by herself, goes out by herself and spends her earnings by herself”; “it can be seen (loss of authority) by the fact that they seek agreement as well as by the way women dress and wear makeup”. The lack of relaxation of the authority is illustrated by the following statements: “women obey them as their elders”; “his wife is not his equal”; “**it is just a dream to aspire to**”; “no, he is always the one in charge”; “man makes decisions”; “a female is a slave, a man is a lord and master, they are tyrants, they can do as they please”; “no, men hold all the advantage, and it shouldn’t be so”; “I can drop dead working, still he is more important”.

Conclusion

There exists strongly pronounced and long standing social exclusion – poverty and unemployment – of the majority of the population in Serbia and Macedonia in post-socialism, at the time of post-socialist transformation. In addition, educational deprivation which poses a serious risk of social exclusion is also widespread.

Severe social exclusion in Serbia, and difficult conditions for survival resulted in the family sphere becoming a fundamental social capital for survival. However, in order to be able to take over the role of the producer of wealth, the family had to regress to the level of modernization that existed before the Second World War. In this manner the traditional, extended family reconfirmed its value as **social capital and the instrument** with a high level of adaptability to social and economic problems, based on the possibility of conversion of social capital into economic.

The family in Serbia and Macedonia has a double role: on the one hand it is a compensational factor: taking over the function of devastated institutions, it provides for social inclusion into kinship network and in this way reduces poverty and improves the chances to survive in crisis.

On the other hand, it becomes a root cause for the generation of social risks and exclusion, most notably in the form of discrimination and exploitation of women, violence against women, health hazards (harmful effects on the reproductive health of women) and symbolical risks (presents an obstacle to the transformation of authority). Violence against women is consistent with family retraditionalisation, and the deterioration of the position of women in post-socialist crisis in Serbia and Macedonia. Especially indicative is the presence of economic factors – lack of money, as the most often cited reason for the manifestation of violence against women and deterioration of their position.

In difficult conditions of everyday life, women use up their personal human resources (health, emotion, time, knowledge) to make up for negative social effects of the crisis. Traditional hierarchy of authority in the family carries a hierarchy of needs that must be satisfied. High number of abortions testifies to the fact that emotional needs of men, male

group or male agnatic kinship in the family are given precedence, thus harming human capital of women – their reproductive health.

There are clear signs of the dissolution of traditional patriarchy (authority of the head) in the direction of strengthening of modern patriarchy (empowering all men). This process points to the fact that transformation of authority has been blocked, that is, discrimination and exploitation of women.

This presents a serious obstacle for the achievement of sustainable social development and transformation in Serbia and Macedonia, which reduces everyday life to mere survival in conditions of deep exclusion.

Reference

See References on page 272